

Rylands University Library of Manchester için de), XXXIV/1, London 1951, s. 44-68; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 203-299; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, s. 21-62; *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic* (ed. M. Braun), Gravenhage 1956, s. 58; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vestikalar I*, Ankara 1987, s. 16-28, 33, 35-38, 52, 56, 59, 70-104, 206-207; a.m.f., "Murad II", *İA*, VIII, 598-615; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge 1993, s. 339-374; St. Stangjević, "Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin", *Archiv für Slavische Philologie*, XVIII, Berlin 1896, s. 409-470; B. Flemming, "The Reign of Murad II: A Survey (I)", *Anatolica*, XX, Leiden 1994, s. 249-267; J. H. Kramers, "Murad II", *Et* (İng.), VII, 594-595.

HALİL İNALCIK

MURAD III

(مراد)

(ö. 1003/1595)

**Osmanlı padişahı
(1574-1595).**

5 Cemâziyelevvel 953'te (4 Temmuz 1546) babası II. Selim'in Saruhan sancak beyliğiyle Manisa'da bulunduğu sırada Bozdağ yaylağında doğdu. Asıl adı Cecilia Baffo olan Venedik asıllı Nurbânû Sultan'ın oğludur. İlk eğitimi Manisa sarayında aldı ve Cemâziyelâhir 964'te (Nisan 1557) sünnet düğünü burada yapıldı. Küçük yaşta

iken Aydın-ili sancak beyliğine tayin edildi. Babasının 966'da (1558) Karaman eyaletine nakli üzerine onunla birlikte gitti ve kendisine Akşehir sancak beyliği verildi. Burada iken babası ile amcası Bayezid arasında taht çekişmesi yüzünden Konya ovasında meydana gelen savaş sırasında Konya Kalesi muhafazasında bulundu. Büyük babası Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisini görmek istemesi üzerine bir ara İstanbul'a gitti. Onun merkeze çağırılması, muhtemelen oğulları arasındaki taht veraseti mücadelesinin sonucunu bekleyen Kanûnî'nin tahtın tek vârisi olarak kalan Selim'e yönelik bir manevrası idi. Nitekim ortalık yatışınca Selim'in Kütahya valisi olmasının ardından Murad da Receb 969'da (Mart 1562) Saruhan sancak beyliğine gönderildi, padişah oluncaya kadar burada idarecilik yaptı. On iki yıl süren bu vazifesi sırasında kendisine lala olarak önce Ferruh Bey, ardından Câfer Bey tayin edildi. Uzun süre bağlı kalacağı hasekisi olan Arnavut asıllı Safiye Sultan ile burada iken tanıştırdı ve ondan olan oğlu Mehmed (III) 973'te (1566) dünyaya geldi. Ayrıca diğer oğlu Mahmud ve kızları Ayşe ile Fatma da burada doğdu. Manisa'daki şehzadelik döneminde özellikle hocası Hoca Sâdeddin Efendi, defterdarı Kara Üveys Çelebi ve haremî idare eden Râziye Kalfa'nın etkisi altında kaldı. Bilhassa bu sonuncusu daha sonra padişahlığı sırasında da nüfuzunu sürdürdü. Şehzadelik yıllarında idarî işlere pek karışmadı, tahtın tek vârisi olarak rahat bir hayat sürdü, vaktini Manisa yaylalarında geçirdi. Bu arada şehirde Murâdiye Camii'nin inşasını başlattı. Jacopo Ragozzoni'nin 1571 tarihli raporuna göre Murad yetenekli, iyi eğitim görmüş, dini-ne son derece bağlı, babası ve diğer ileri gelenler tarafından çok sevilen bir şehzadeydi.

Babasının vefatı haberini Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa ve annesi Nurbânû Sultan'ın gönderdiği adamlardan alan ve büyük oğul sıfatıyla tahta davet edilen Murad alelacele yola çıkarak Mudanya İskeleyi'ne geldi. Burada kendisini almak için gönderilen kadirgaya rastlayamadığından fırtınaya rağmen iskelede bulunan nişancı Feridun Ahmed Bey'e ait bir gemiye binip İstanbul'a hareket etti. Zor bir yolculuktan sonra Sarayburnu'na ulaştı ve burada Sokullu Mehmed Paşa ile buluşarak gece yarısı saraya girdi. Ertesi gün 8 Ramazan 982'de (22 Aralık 1574) II. Selim'in ölümü ve III. Murad'ın tahta cülûsu resmen ilân edildi, biat merasimi yapıldı. O gece saltanat sistemi gereği boğdurulan beş şehzade ile II. Selim'in cenza-

ze merasimleri aynı güne rastlar. Babasının cenaze namazına katılan Murad hemen ardından askere cülûs bahşişi dağıttı, ilk icraat olarak Kâbe'nin duvarlarının tamirini emretti. İlk cuma namazını büyük merasimle Ayasofya'da kıldı. 22 Ramazan'da (5 Ocak 1575) önce Eyüp Sultan Türbesi'ne giderek kılıç kuşandı, ardından Edirnekapi'dan şehre girip sırasıyla Yavuz Sultan Selim, Fâtih Sultan Mehmed, Şehzade Mehmed, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Bayezid ve babasının mezarlarını ziyaret etti.

Saltanatının ilk yıllarında III. Murad, uzun süredir vezîriâzamlığı elinde tutan Sokullu Mehmed Paşa'ya karşı olan grubun etkisiyle hareket etti. Saltanatı ataları gibi tam anlamıyla kendi eline alması yolunda sürekli teşvik ediliyordu. Özellikle Şemsî Ahmed Paşa ve Dârüssaâde ağası Gazanfer Ağa onu bu yolda tesir altına alıyordu. Bununla birlikte Sokullu'yu görevde bırakarak, tecrübesinden faydalandı, ancak zamanla gücünü zayıflatı ve onu etkisizleştirdi. Başlangıçta Sokullu'nun devletin sınırlarına yönelik siyasî faaliyetlere verdiği ağırlık sürdürüldüysse de giderek yeni padişahın saltanatının teminatı olabilecek büyük bir sefer açılması yolundaki fikirler güçlendi. Sokullu'nun rakipleri, böyle bir sefere taraftar olarak kolayca kazanılabilecek bir başarının yaşlı sadrazamın bertaraf edilmesini sağlayacağını ve kendilerine iktidar yolunu açacağını hesaplamaktaydı. Padişahın da böyle bir seferi arzu ettiği anlaşılmaktadır.

III. Murad'ın tahta çıkışı üzerine çeşitli devletler, İstanbul'da bulunan veya bu münasebetle gönderilen elçileri vasıtasıyla tebrikte bulunarak eski anlaşmaları yenilediler. Meselâ Venedik elçisi Soranzo, Venedik "doc"unun tebrikleriyle beraber divana 50.000 altın takdim etti. Lehistan elçisi Taranowsky de hükûmeti adına tebrikte bulundu. Ragusa Cumhuriyeti elçisi padişaha 12.000 altın ve gümüşten bir sofraya takımı sundu. Özellikle İran elçilik heyeti hem kalabalık oluşu hem göz alıcı hediyeleriyle ön plana çıktı. İran elçisi Tokmak Muhammed Han daha İstanbul'da iken Şah I. Tahmasb, uzun süren bir saltanattan sonra hânedan üyesi ve devlet ricâli arasında iki yıldır devam eden ihtilâflar sonucu zehirlenmiş (984/1576) ve Safevîler büyük bir karışıklık içine sürüklenmişti. Bu durum açılması düşünülen seferin yönünü de belirledi. II. İsmâil'in Anadolu'ya yönelik siyasî ve dinî faaliyetlerinin artması, sınırda iki taraf ümerâsı arasında meydana gelen çatışmalar ve ilticalar seferin gö-

III. Murad'ı tasvir eden bir resim (Galleria degli Uffizi)

rünür sebeplerini teşkil etti. Sınır karışıklıkları ve tecavüzleri, İran tarafının riayet ettiği sürece muteber olan barışın ihlali olarak yorumlandı. Buna II. İsmail'in ölümüyle daha da karışan İran'ın durumundan istifade etme amacı da eklenince muhtemelen Sokullu'nun karşı çıkmasına rağmen yeni bir savaşa karar verildi. Ancak sefere kimin kumanda edeceği hususu devlet merkezinde ciddi bir krize yol açtı. Baharda Erzurum serhaddine sevk edilecek kuvvetlere Lala Mustafa Paşa'nın, Bağdat tarafından yapılacak olan hareket için Koca Sinan Paşa'nın serdarlıkları kararlaştırıldıysa da bu iki vezir arasında büyük bir çekişme yaşandı. Sonunda padişahın devreye girmesiyle Lala Mustafa Paşa, Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fetihle görevlendirildi, Sinan Paşa azledildi. III. Murad, İran'a yönelik bu çok iyi planlanmış hareketi dikkatle takip etti. Osmanlı kuvvetleri Çıldır gölü civarında Safevîler'i yenilgiye uğratarak Gürcistan'a girdi, ardından Koyungeçidi adlı yerde ikinci defa Safevîler'i dağıttı ve Şirvan kesimindeki şehirleri teker teker ele geçirdi. Lala Mustafa Paşa'nın ikinci hareketi 987'de (1579) olmuş, Osmanlı kuvvetlerinin ele geçirilen yerlerde tutunması sağlanmıştı. Lala Mustafa Paşa'nın kıslamak amacıyla Erzurum'a döndüğü sırada merkez-

den Sokullu Mehmed Paşa'nın bir suikast sonucu öldüğü haberi geldi.

Sokullu Mehmed Paşa'nın uğradığı suikastta saraydaki rakiplerinin rolü olduğu ve bunların bizzat padişah'tan destek aldıkları iddialarını belgeleyecek bilgi bulunmamakla birlikte son zamanlarında onun iyice devlet işlerinden uzaklaştırıldığı açıktır. III. Murad'ın da Sokullu'nun aleyhindeki grubun etkisinde bulunduğu bilinmektedir. Peçuyly'ya göre III. Murad vezirîâzâmın arz tezkirelerini bile reddetmekteydi. Sokullu'nun ölümünden sonra yerine karşı gruptan olan ve padişahın himayesinde bulunan Semiz Ahmed Paşa getirildi. Kazandığı başarıların kendisine sadrazamlık yolunu açacağını düşünen Lala Mustafa Paşa ise azledilerek İstanbul'a çağırıldı, yerine amansız rakibi Koca Sinan Paşa gönderildi. Lala Mustafa Paşa, Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine vezirîâzamlık için yeniden umutlandı. Fakat sefere çıkan Sinan Paşa'nın saraydaki taraftarları devreye girdi ve şiddetli bir iktidar mücadelesi yaşandı. III. Murad, bu durumda sadâret mührünü hiç kimseye vermemeyi tercih ederek Lala Mustafa Paşa'yı "vekîl-i saltanat" unvanıyla sadâret kaymakamı yaptı. Böylece seferdeki Sinan Paşa'yı da bir bakıma kollamış oldu. Fakat sonra sadrazamlığı Sinan Paşa'ya verip mührü ona yolladı, Lala Mustafa Paşa'yı da teselli etmek üzere gerçekte kendisinin vezir olduğunu, ancak "sefere rağbet için" mührü Sinan Paşa'ya gönderdiğini söylemişti. III. Murad'ın karşı karşıya kaldığı bu zor durum ve iktidar makamının iki başlı hale gelişi Lala Mustafa Paşa'nın âni ölümüyle sona erdi (25 Cemâziyelâhir 988 / 7 Ağustos 1580).

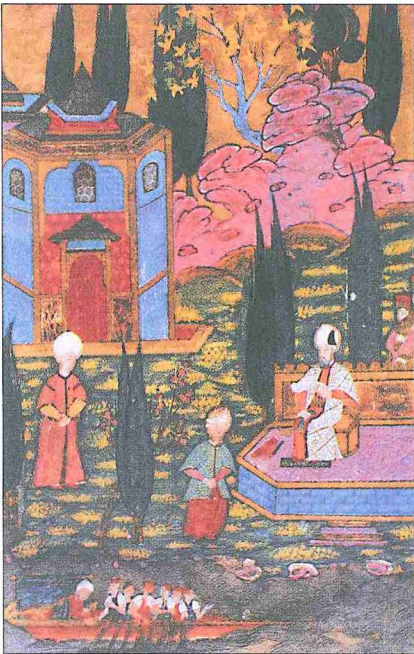
Sinan Paşa'nın İran'a hareket edip Safevî heyetiyle barış konularını görüştüğünden sonra elçiyle İstanbul'a dönüşünün hemen ardından III. Murad oğlu Mehmed için bir sünnet merasimi düzenletti (990/1582). Bu uzun ve muhteşem düğün sırasında sarayın bütün ihtişamı ortaya konuldu. Ardından Şark seferi sırasında önemli bir iş yapmadığı gerekçesiyle Sinan Paşa azledildi. Bir rivayete göre Sinan Paşa padişahın bizzat sefere çıkması gerektiğini belirtmiş, bundan hoşlanmayan saraydaki "kadınlar partisi" padişah üzerindeki etkilerinin azalacağı endişesiyle buna şiddetle karşı çıkmış ve Sinan Paşa bu sebeple görevden alınmıştı. III. Murad, Sinan Paşa'nın yerine kardeşi Fatma Sultan'ın kocası Vezir Siyavuş Paşa'yı getirdi (28 Zilkade 990 / 24 Aralık 1582) ve İran seferi serdarlığına da Ferhad Paşa'yı tayin etti. Bu sırada İran cephesinde Osmanlı kuvvetleri-

nin durumu sarsılmış, Şirvan'da muhafazada bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı'ya çekilmişti. Açılan yeni seferle Şirvan'ın kesin olarak elde tutulmasına çalışıldı. Özdemiroğlu Osman Paşa, Baştepe mevkiinde Safevî kuvvetlerini yenip Şirvan'daki Osmanlı hâkimiyetini kesinleştirdi. Ardından Kefe'ye hareket etti, İslâm Giray'ı Kırım hanı yaptıktan sonra İstanbul'a gelip ikinci vezir sıfatıyla divana girdi; kazandığı büyük başarılar sebebiyle 20 Receb 992'de (28 Temmuz 1584) vezirîâzamlığa getirildi. Rivayete göre İstanbul'a gelişinin hemen ardından huzura kabul edilen Osman Paşa, III. Murad'ın iltifatlarına mazhar olmuş, dört saat boyunca büyük bir merakla onun anlattıklarını dinleyen padişah zaman zaman heyecanlanarak ellerini açıp dua etmiş ve kendisine çeşitli hediyeler vermiştir.

Bu arada III. Murad üzerinde büyük etkisi olan annesi Nurbânû Sultan'ın ölümü (22 Zilkade 991 / 7 Aralık 1583) sarayda nüfuz çevreleri arasında ciddi bir değişime yol açmış bulunuyordu. Artık geride nüfuzlu şahsiyet olarak Safiye Sultan ve Harem kethüdâsı Canfedâ Hatun kalmıştı. Nurbânû Sultan, oğlunun Safiye Sultan'a olan ilgisini azaltmak için ona çeşitli câriyeler sunmuş ve Murad'ın iki yıl kadar süren haremine karşı olan ilgisizliğini gidermişti. Zira Şehzade Mahmud'un 989 (1581) yılı dolayında ölümüyle geride bir tek Mehmed kalmıştı ve bu durum şehzadeye bir şey olması halinde önemli bir krize yol açabilirdi (Peirce, s. 127). Saltanatın devamı için Mehmed'e yeni erkek kardeşler gerekiyordu. Bunun gerçekleşmesiyle saraydaki endişeler sona erdi. Ardından III. Murad taht vârisi sıfatıyla oğlu Mehmed'i Saruhan sancak beyliği ile Manisa'ya gönderdi (2 Zilhicce 991 / 17 Aralık 1583). Bu Safiye Sultan grubunun ilk önemli icraatıydı, böylece Mehmed'in resmen taht vârisi olduğu teyit edilmiş oluyordu. Venedik elçilerinin raporlarına göre Murad, oğlu Mehmed'e karşı halkın duyduğu sevgiden çekiniyordu, hatta saraydan çıkmamasının sebebi de bu idi. Özellikle Safiye Sultan, Manisa'daki oğlu Mehmed'e kendini aşırı derecede kuvvetli gösterecek hareketlerden kaçınmasını tembih etmişti. Bu durum, hem saraydan çıkmayan III. Murad'ın hem Şehzade Mehmed'in hareketlerini kısıtlamıştı.

Yeni vezirîâzam Osman Paşa, 8 Rebü-lâhir 993'te (9 Nisan 1585) Tebriz'in zaptı ve muhafazasıyla görevlendirildi. Tebriz ele geçirildi ve 2 Şevval'de (27 Eylül) padişah adına hutbe okundu. Ancak şehirde

III. Murad'ı Üsküdar Sarayı'nın bahçesinde tasvir eden bir minyatür (Hünernâme, II, TSMK, Hazine, nr. 1524, vr. 227*)

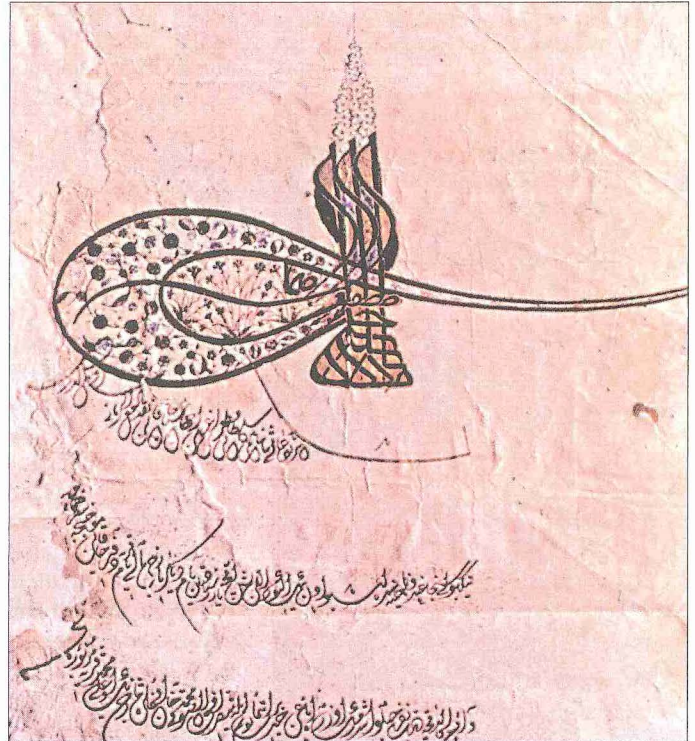
kontrol zor sağlandı, Osman Paşa bu sırada hastalanarak vefat etti (5-6 Zilkade / 29-30 Ekim). Tebriz'i on bir ay boyunca kuşatan Safevî kuvvetleri Ferhad Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu öğrenince geri çekildi. Ferhad Paşa'nın 996'da (1588) Gence'ye yönelik harekâtı ve 9 Şevval'de (1 Eylül) şehre girişi, bu arada Safevî tahtına çıkan Şah Abbas'ın zor durumda bulunuşu barışı yeniden gündeme getirdi. Şah Abbas, Haydar Mirza'yı kalabalık bir elçilik heyetiyle İstanbul'a gönderdi (11 Rebîülevvel 998 / 18 Ocak 1590) ve fethedilen ülkelerin Osmanlılar'ın tasarrufunda kalması şartıyla anlaşma yapıldı. Böylece 986'da (1578) başlayan bu uzun ve yıpratıcı savaşa son verilmiş oldu. Savaşın malî etkileri Osmanlı piyasalarını çok sarsmıştı. Züüf akçe meselesi yüzünden kapıkulu askerleri İstanbul'da ayaklanmış, saraya giderek bunun sorumlularının cezalandırılmasını istemişti. III. Murad, kapıkulu tarafından öldürülmesi istenen Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Başdefterdar Mahmud Efendi'yi âsilere teslim etmekte tereddüt gösterince Selânikî'nin kaydına göre tahttan indirilmekle tehdit edilmiştir. Saray erkânının araya girerek istenilenlerin âsilere verilmesini sağlamaıyla olay yatıştırılmış (16 Cemâziyelevvel 997 / 2 Nisan 1589), III. Murad, beylerbeyi ile başdefterdarın öldürülmesinin hemen ardından Sadrazam Siyavuş Paşa ve Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin de içinde bulunduğu yöneticileri toptan azletmiştir.

III. Murad dönemine damgasını vuran Osmanlı-Safevî mücadelesi dışında onun saltanatı boyunca özellikle devletin uzak sınırlarında ve Akdeniz'de yeni siyasî gelişmeler de oldu. Safevîler'le yapılan savaşların daha başlangıcında Özbek Hanı Abdullah Han ile ilişki kurulmuş, sıkı bir diplomatik teşebbüste bulunulmuştu. Ruslar'ın Kafkasya ve Sibirya'ya sarkması iki devleti yeniden birbirine yakınlaştırmıştı. Ramazan 995'te (Ağustos 1587) İstanbul'a gelen Özbek ve Nogay elçileri, Astarhan'da yerleşen Ruslar'ın arzettiği tehlikeyi anlatarak ortak bir harekâta bulunmayı teklif ettiler. Ruslar'ın Kırım Hanlığı'na yönelik niyetleri yeni bir Astarhan seferini gündeme getirdiyse de Batı'daki gelişmeler buna imkân vermedi. Bu dönemde Osmanlı siyasetinin ağırlık noktalarından en önemlisini Lehistan oluşturdu. Henri de Valois'in Fransa kralı olmasıyla boş kalan Leh tahtı için yapılacak seçime Avusturya ve Rusya'nın müdahalesi önlendi, Erdel Voyvodası Istvan Bathory'nin Leh tahtına

geçmesi sağlandı. Onun ölümü üzerine İsveç kralının oğlu Szigismund'un kral olması yine Osmanlı onayı ile kabul edildi. III. Murad devrinde özellikle İngiltere ile olan ilişkilerde büyük bir gelişme görüldü. Önce 987 Muharreminde (Mart 1579) İngiliz tüccarı için bir ticaret imtiyazı verildi, 988 Rebîülâhbirinde (Mayıs 1580) bu imtiyaz, bütün İngiliz tâcirlerine Türk sularında serbestçe ticaret yapma hakkını tanıyan bir ahidnâme haline konuldu. İlişkilerin gelişmesinde Hoca Sâdeddin Efendi de önemli rol oynadı. Bu arada III. Murad ile Kraliçe I. Elizabeth arasında resmî mektuplar teâtî edildi. Özellikle İspanya'ya karşı ortak bir harekât planlandı. Osmanlılar, İngilizler'i Lutherian mezhebinden olmakla kendi dinî anlayışlarına yakın bulduklarını söylüyorlardı. Fas'ta ise Osmanlılar, İspanyollar'la ve Portekizliler'le nüfuz mücadelesi içine girmişti. Abdülmelik b. Muhammed'e verilen destek Cezayir beylerbeyliğine getirilen Hasan Paşa vasıtasıyla sürdürüldü. Firar eden Mevlây Muhammed el-Mütevekkil, Portekiz kralından yardım istedi. Abdülmelik aleyhine papalık, Fransa ve İspanya'nın iştirakiyle hazırlanan kuvvetler, 1578'de Kasrülkebîr'de (Alcázarquivir) Osmanlı-Fas müşterek kuvvetleri karşısında hezimete uğradı ve Portekiz kralı burada hayatını kaybetti. Böylece Fas üzerinde Osmanlı etkisi arttı. Osmanlılar, sadece Kuzey Afrika'nın uzak kıyılarında değil aynı zamanda iç kesimle-

rinde de nüfuz tesis ettiler. Elçi gönderecek itaat arzeden Bornu hâkimi Melik İdrîs Elevmâ'nın ülkesiyle komşu olan Fizan'a ve diğer sancak beylerine kendisiyle dost geçinmeleri tembihlendi (5 Rebîülevvel 985 / 23 Mayıs 1577; bk. BA, MD, nr. 30, hk. 439, 440).

III. Murad devrinde ikinci büyük cephe batıda Habsburglar'a karşı açıldı. Batı tarih literatüründe "Onbeşyıl savaşları" yahut "Uzun savaşlar" olarak anılan mücadelelerin başlamasında Habsburglar etkili oldu. Bu savaş dönemi Osmanlı tarihinin içtimaî, askerî ve iktisadî bünyesinde önemli değişikliklere yol açtı. Klasik Osmanlı temel yapısını derinden sarstı. Savaş Bosna sınırlarındaki olaylarla başladı. Bosna kuvvetlerinin Kulpa bozgunu üzerine (20 Ramazan 1001 / 20 Haziran 1593) ikinci vezir Ferhad Paşa ile şeyhülislâm ve hoca efendilerin muhalefetine rağmen özellikle Koca Sinan Paşa'nın ısrarı ile III. Murad Avusturya'ya karşı savaş kararı aldı. Sinan Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu ilk anda bazı başarılar kazandıysa da Avusturya kuvvetlerinin karşı saldırısıyla bir kısım kaleler kaybedildi. Bunun üzerine Sinan Paşa tekrar harekete geçerek sınır boylarında başarılı harekâta bulundu ve Yanık Kalesi'ni ele geçirdi (12 Muharrem 1003 / 27 Eylül 1594). Papa Kalesi de alındı, Komorn kuşatıldı. Sinan Paşa sınırdaki kuvvet bırakarak Belgrad'a döndüğü sırada Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları Osmanlılar aley-

III. Murad'ın tuğrasını taşıyan ferman (TSMA, nr. E 5403/4)

hindeki mukaddes ittifaka katıldı. Eflak ordusu İbrâil Kalesi'ni yaktı (Ocak 1595), Silistre'ye kadar uzandı. Bu sırada III. Murad vefat etti (6 Cemâziyelevvel 1003 / 17 Ocak 1595) ve Ayasofya hazînesine defnedildi.

Kaynaklara göre III. Murad ölümünden yirmi gün kadar önce soğuk algınlığı sebebiyle rahatsızlanmıştı. Dönemin tarihçisi Selânikî, padişahın "mesâne zahmeti"ne müptelâ olduğu ve hastalığının arttığı söylentilerinin ortaya çıktığını, bu durum özellikle cemâziyelevvel ayı başlarında (ocak başı) iyice şâyi olunca saraydan padişahın iyileştiğine dair haberlerle halkın yatıştırıldığını belirtir (*Târih*, s. 420, 424). Âlî Mustafa ise onun mide rahatsızlığı çektiğini yazar. Hekimi Domenico Hierosilimitano ölümünü böbrekle ilgili bir hastalığa bağlar. 1578-1581 yılları arasında İstanbul'da bulunan Salomon Schweigger, padişahın sara hastası olduğundan ve bu sebeple gözden uzak bir hayat sürdüğünden söz eder (*Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 160). III. Murad'ın âni vefatı saraydakileri şaşırtmıştı. Ölüm haberi gizli tutulmuş, divandaki işler normal seyrinde yapılmış ve bu arada Şehzade Mehmed'e haber yollanmıştı. Ancak Selânikî sarayda padişahın vefat ettiğini hemen herkesin öğrendiğini söyler.

Cülûsundan itibaren beş altı yıl Safiye Sultan'a bağlı kalan III. Murad, Safiye Sultan'a karşı cephe alan Nurbânû Sultan ve İsmihan Sultan'ın teşviikiyle câriyelere rağbet etmeye başlamıştır. Schweigger, önceleri onun sadece hanımıyla beraber olurken 1579'da hristiyan câriyeden bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini yazar (*a.g.e.*, s. 161). Haseki, câriye ve çocuklarının sayısı hakkında mübalağalı rivayetler vardır. Vefatı sırasında kırk dokuz çocuğunun hayatta olduğu ve câriyelerinin yedisinin henüz hamile bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre kumral, orta boylu, iyi silâh kullanan ve iyi ata binen bir zat idi. Schweigger onu soluk yüzlü, uzun kemirli burunlu, sağlıksız bir insan olarak tanımlar (*a.g.e.*, s. 160). İhtişamlı elbiseler giyer, mücevheratı sever ve kavuğu üzerinde kıymetli taşlar bulunurdu. Servet toplamaya meraklı, sevdiği kadınlarına, çocuklarına ve onların hocalarına karşı cömert, neşeli, halim selim tabiatlı olduğu, kan dökmekten çekindiği, ağzından "hayır" kelimesinin nâdiren çıktığı dönemin kaynaklarında belirtilir. Zevke düşkün olup müzik ve raksı sevdiği, etrafına mûsikişinaslar, rakkaslar, maskaralar, cüceler topladığı bilinmektedir. Dönemin Osmanlı kay-

naklarında, özellikle de ıslahat risâlelerinde onun bu tavrı eleştirilerek söz konusu şahıslara kapıkulluğu ve timar verilmesinin sistemi bozduğu, çöküşün bu dönemde başladığı ileri sürülür. Mansıp tevcihlerinin usulsüz yapıldığı, saray mensuplarının rüşvet alarak memuriyetleri ehil olmayanlara verdiği, timar sisteminin bozulmasıyla halkın köyleri boşalttığı, çiftini çubuğunu terkettiği, kapıkulu sayısının çok arttığı ve bunlara ulûfe yetiştirilemediği, hazinenin sıkıntı içine girdiği de belirtilir. Aslında bu durum iki büyük savaşın getirdiği olumsuzlukların bir sonucudur. Değişen çağa ayak uydurma amaçlı uygulamalar önemli bir sosyal patlamanın kıvılcımlarını oluşturmuştur.

III. Murad'ın dünya tarihine ve özellikle dönemin hükümdarlarının yaptığı savaşlara alâka duyduğu, her şeyi öğrenmek istediği dünya tarihiyle ilgili olarak yaptırdığı tercümelerden anlaşılmaktadır. Bilhassa Amerika'nın İspanyollar tarafından keşfine dair Mehmed Suûdî'nin *Târih-i Hind-i Garbî* adlı eseri yanında (İstanbul 1987, 1999) Feridun Ahmed Bey'in hazırladığı Fransa tarihi (*Tevârih-i Padişâhân-ı France*, nşr. J. L. Bacque-Grammont, Paris 1997), Seyfi Çelebi'nin Asya hanlıklarıyla ilgili eseri (nşr. J. Matuz, *L'ourage de Seyfi Çelebi*, Paris 1968) bunlar arasında sayılabilir. Schweigger de onun kitap okumaktan hoşlandığını, özellikle tarih kitaplarını merakla okuduğunu belirtir. Ayrıca astronomiye ilgi duyduğunu, rasathâne yapımına izin verdiğini, âlimlerle bir arada olmaktan zevk aldığını, kendisini eğiten hocasını çok sevdiğini, her meselede ona danıştığını, adalete önem verdiğini, kıyafet değiştirerek sokağa çıkıp denetleme yaptığını yazar (*a.g.e.*, s. 160-161). Ancak karakterindeki sebatsızlık ve tereddüt, devlet işlerine alâkasız kişilerle müdahalesine zemin hazırlayacak derecelere varmıştır. Âlî Mustafa Efendi devlet işlerine karışan şahıslar hakkında bilgi verir. Hoca Sâdeddin Efendi devlet ricâlinin

uygun olmayan durumunu padişaha arz etmiş ve iç-dış siyasette etkili olmuştur. Sokullu hakkında güvensizlik telkin eden ve devlet işleriyle bizzat ilgilenmesinin lüzumunu belirten musâhib Şemsî Ahmed Paşa rüşvet yolunu açmak, hükümdarı da buna alıştırmakla itham edilir. Sarayı idare eden Canfedâ Hatun ve kardeşi Divane İbrâhim Paşa'nın zulmü dolayısıyla halkın nefretini çektiği bilinmektedir. Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa, vâlide sultan ve haseki sultan, İsmihan ve Fatma sultanlarla İbrâhim Paşa ile evlendirilen Ayşe Sultan'ın III. Murad üzerinde büyük tesiri olmuştur. Padişah ve hükümet nezdinde nüfuz sahibi olanlar arasında vekilharç Râziye Kadın ile yahudi Kira Kadın dikkati çeker. Şehzadeliğinde bir rüya tabiri dolayısıyla itimadını kazanan Halvetî şeyhi Şücâ' cülûsundan ardından hünkâr şeyhi olarak itibar kazanmış, iş takibi dolayısıyla rüşvet aldığı, büyük servet topladığı şâyiaları yayılmıştı. Ancak III. Murad'ın son dönemlerinde bunları saraydan uzaklaştırdığı bilinmektedir. Selânikî, 1002'de (1594) çok nüfuzlu bir şahsiyet olan Cüce Cuhûd Kemal'i saraydan çıkarttırıp ona tâbi olan birçok üst düzey görevliyi azlettiğini yazar (*Târih*, s. 353-354). Bu durum, savaşlar dolayısıyla endişeye kapılan ve bir bahane arayan kesimlerin dikkatini saraydan uzaklaştırma manevrası olmalıdır. Öte yandan hicrî 1000 (1592) yılında birçok fitne çıkacağı beklentisi ve korkusu onun melankolik yapısını etkilemiş görünmektedir.

III. Murad'ın iyice saraya kapanması, hatta cuma selâmlıklarını dahi uzun süre ihmal etmesi devrin kaynaklarında eleştirilir. Bazı Batı kaynaklarında onun aslında savaşçı bir karaktere sahip olduğu, ancak önce annesi, ardından Safiye Sultan ekibi tarafından engellendiğinden söz edilir. Buna göre sefere çıkmak yerine padişahın sarayda kalması devlet işleri için daha hayırlıydı, üstelik tahtı baskı altında bulunan sevilen bir vâris de mevcuttu. Bu

III. Murad
dönemine ait
altın sikke

endişelerin ve telkinlerin III. Murad üzerinde etkili olduğu açıktır. Onun devlet işleri konusundaki tavrıyla ilgili olarak Selânikî'nin kaydettiği şiirinde istediği gibi maktadır bir idareci bulamadığından yakınması dikkat çekicidir ("Gönülümün istediği bana bir âdem olsa" diye başlayıp, "Ey Murâdî bize bir şöylece âdem olsa" diye biten gazeli için bk. a.g.e., s. 428). Dönemi Osmanlı kültürünün klasik formunun zirvesine ulaştığı bir devir olarak tanımlanan III. Murad, "Murâdî" mahlasıyla dinî ve tasavvufî şiirler kaleme almıştır. Şiirleri bazı mecmua ve tezkirelerde yer alır (meselâ bk. Ahdî, vr. 10^{a-b}). Bazan ibhama bürünen Arapça ve Farsça gazelleri, padişahın arzusunu yerine getirmek ve atıyyeler almak için zamanın edipleri tarafından şerhedilmiştir. Çoğu Arapça ve Farsça olan bazı şiirlerinin Hâşimî, Bâkî, Subhî, Hoca Sâdeddin, Zekeriyâ vb. tarafından yapılmış şerhlerini ihtiva eden mecmua ile (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Ktp., nr. 1901) III. Murad'ın tasavvufa dair müstakil bir telifi olarak gösterilen *Fütûhât-ı Siyâm* (Atâî, I, 383) muhtemelen aynı eserdir. Çeşitli kütüphanelerde III. Murad'a ait müstakil divanlara rastlandığı belirtilmiştir (Ahmet Kırkkılıç bunlardan seçmeler yaparak neşretmiştir, bk. bibl.). Çoğu Osmanlı padişahları gibi III. Murad da iyi bir sanat eğitimi almış, şiir ve edebiyatın yanında hat sanatıyla da ilgilenmiştir. Hocasının kim olduğu bilinmemekle beraber Müstakimzâde, sülûs nesih ve ta'lik yazılarda yetişmiş iyi bir hattat olduğunu kaydederek Ayasofya Camii mihrabının iki yanında asılı kelime-i şehâdet levhasıyla bir âyet levhasının bulunduğunu bildirmekteyse de bugün mevcut değildir. Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde (nr. 255) Murâdî imzalı celi ta'lik bir levhası mevcuttur. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kendi hattıyla ince ta'lik eserleri vardır (nr. T 5580). İslâm kitap sanatları hakkında en önemli başvuru kaynağı olan Âlî Mustafa Efendi'nin *Menâkıb-ı Hünverân*'ının onun döneminde yazılmış olması dikkat çekicidir. III. Murad'ın Halvetî şeyhi Şâban Efendi'nin halifesi olan Şeyh Şucâ'a intisap ettiği, rüyalarını muntazaman ona gönderip yorumlattığı bilinmektedir. Şeyh Şâban Efendi ile de teması olmuştur.

III. Murad birçok hayır eseri meydana getirmiştir. Kâbe'nin duvarlarının tamiri ve su yollarının temizlenmesi, Mescid-i Nebvî'nin tamiri yanında Mescid-i Harâm mimari açıdan kesin şeklini II. Selim ve onun zamanında almış, Mekke ve Medi-

ne'de birer medrese (998/1589-90), büyük bir imaret, mektep ve zâviye yaptırmıştır. En önemli eseri şehzadelîği döneminde inşa ettirdiği Manisa'daki mescidinin yerindeki külliye'dir. Planları Mimar Sinan tarafından hazırlanan bu külliyenin cami kısmı 994'te (1586), medrese, imaret, han ve tabhâne ise 1001'de (1592-93) tamamlanmıştır. Yine onun adına Mora'da Modon Kalesi içindeki cami ile Navarin'de bugün hâlâ ayakta duran caminin yaptırıldığı bilinmektedir. Ayrıca Topkapı Sarayı'ndaki inşaat, Ayasofya Camii'nin kuzeyindeki iki minare ile minber, kürsü ve mahfil ilâvesi, caminin içine şadırvan yapılması, Fethiye Camii'nin kiliseden tebdili ve Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Türbesi'nin binası da onun faaliyetlerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. E 3161; BA, MD, nr. 30, hk. 439, 440; nr. 30, hk. 610, 611; nr. 31, hk. 665; nr. 32, hk. 403, 562, 664; nr. 35, hk. 475; nr. 36, hk. 341; nr. 38, hk. 99; nr. 62, hk. 357, 572, 576; nr. 64, 213; BA, *Mühimme Zeyli*, nr. 4, hk. 138, 192; Mehmed Zaîm, *Câmiu't-tevârih*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1382, vr. 308; Âsafi, *Şecâatnâme*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1301, vr. 52^a-73^a, 139^a-154^a, 161^b-179^a; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 774, vr. 10^{a-b}; Selânikî, *Târih* (İpsirli), s. 97-432; Âlî, *Menâkıb-ı Hünverân*, s. 6, 25, 54; a.mlf., *Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 106^a, 288^a, 420^a; Tâlikizâde Mehmed Subhî, *Tebriziyye*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1299, vr. 14^a-18^a; a.mlf., *Şehnâme-i Hümâyûn*, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Ktp., nr. 1965, vr. 20^a; Harîmî, *Zaferânâme-i Sultan Murad Han*, İÜ Ktp., TY, nr. 2372, vr. 30^a-37^a; Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme*, I, İÜ Ktp., FY, nr. 1404; II, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 200; *Telhîsât*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1951, vr. 135^a-165^a; S. Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581* (nşr. H. Stein, trc. S. Türkis Noyan), İstanbul 2004, s. 160-161; J. Sanderson, *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602* (ed. W. Foster), London 1931, tür.yer.; Atâî, *Zeyli Şakâik*, I, 372, 382, 383; Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edimeli)'nin *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr ve Târih-i Âl-i Osmân*'ı (haz. Abdurrahman Sağır, doktora tezi, 2000), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, I, 363-483; II, 7-9; Riyâzî, *Riyâzü's-şuarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 761, vr. 10^a; Peçuyulı İbrâhim, *Târih*, II, 2-163; B. W. Wratislaw, *Baron Wratislaw'ın Anıları* (trc. M. Süreyya Dilmén), İstanbul 1996, s. 86, 87, 138; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 516; Hammer (Atâ Bey), VII, 7-194; Zinkeisen, *Geschichte*, III, 381-597; H. G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, London 1904, s. 21, 22, 23; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, III, 217-309; TYDK, I, 177 vd.; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* (1553-1610), Ankara 1953, s. 182-186; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri: 1578-1590*, İstanbul 1962; a.mlf., "Murad III", *IA*, VIII, 615-625; S. Faruqi, *Die Vorlagen (telhise) des Grosswesirs Sinan Paşa an Sultan Murad III*, Hamburg 1967, tür.yer.; S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey* (1578-

1582), London 1977; Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat* (1582-1598), Ankara 1983, tür.yer.; a.mlf., "The Portraits of Murad III", *Erdem*, III/8, Ankara 1978, s. 453-478; Ahmet Kırkkılıç, *Sultan Üçüncü Murad: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1988; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 34-37, 101-103; L. P. Peirce, *Harem-i Hümâyûn: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s. 125-127, 166, 229, 239, 266; A. Refik, "Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabâtı", *TOEM*, V, 1331, s. 686; D. Burian, "Kıraliçe Elizabeth'ın Üçüncü Sultan Murat'a Gelen Hediyenin Hikâyesi", *DTCFD*, IX/1-2 (1951), s. 19-41; A. H. de Groot, "Murad III", *EP* (İng.), VII, 595-597 [bu madde, müellifin bibliyografyadaki mad-desi esas alınarak Feridun Emecen tarafından düzenlenmiştir].

BEKİR KÜTÜKOĞLU

MURAD III TÜRBESİ

XVI. yüzyılın sonlarında inşa edilen türbe.

Sultan III. Murad, ölümünün ardından (Cemâziyelevvel 1003 / Ocak 1595) on dokuz şehzadesiyle birlikte Ayasofya Camii hazînesine gömülmüş, daha sonra III. Mehmed'in emriyle başmimar Dâvud Ağa tarafından türbesinin inşasına başlanmıştır. Ancak na'şlar gömülürken yer seçiminde yapılan bir hata, sultanın sandukasının türbenin merkezinde yer alabilmesi için yapının bir duvarıyla Şehzadegân Türbesi'ne bitiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu uygulama türbenin tasarım bütünlüğünü bozmuş ve bitirilmesini de geciktirmiş olmalıdır ki yapı ancak 1599'da Dalgıç Ahmed Ağa tarafından tamamlanabilmiştir.

Esasen altıgen planlı olan türbe, reva-kın iki yanında yer alan pahlı köşelerden dolayı bozuk sekizgene dönüşmüştür. Yapı tasarım bakımından, Mimar Sinan'ın daha önce Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim türbelerinde uyguladığı çift kubbeli, üst örtü sisteminin halefleri tarafından altıgen alt yapı üzerine uygulandığı bir örnektir. Ayrıca içte düzgün olmayan taşlarla örülen duvarların dışta tamamıyla mermer kaplanmasıyla da Mimar Sinan'ın sultan türbelerinde belirlediği standartları yansıtır.

Gövdeden dışarıya kuvvetle taşan ve kor-nişe kadar yükselen kuzeydoğu kenarında her biri tonozlarla örtülü, ortada kapı ve iki yanında, duvarları çini panolarla kaplanmış olan yükseltilmiş kısımlardan meydana gelmiş üç bölümlü revak yer almaktadır. Sedef işçiliğinin güzel bir örneğini teşkil eden ahşap kapı kanatları Dalgıç Ah-